

Régiók Európája – Erdély jövője

A mögöttünk álló nem könnyű történelmi korszakban a magyar szellemi élet vezető képviselői közül többen is figyelmeztettek a német felvilágosodás nagyszerű filozófusának, Johann Gottfried Herdernek arra az úgynevezett „jóslatára”, amely igen sötét képet rajzolt az abban az időben valóban mostoha sorsot megért magyar nemzet jövőjéről. Mindenekelőtt Illyés Gyula, aki a hetvenes évek végén *Válasz Herdernek és Adynak* című vallomások esszéjében (a Magyar Nemzet 1977-ik évi utolsó és 1978-ik évi első számában) az 1956-os magyar forradalom leverése után végre ismét eszmélni kezdő magyar gondolkodás egyik legfontosabb dokumentumát adta közre. De lássuk magának az 1791-ben kinyomtatott „jóslatának” a szövegét: „A magyarok vagy madzsarok az egyetlen népe ennek a törzsnek (a finn-ugornak), mely a hódítók közé bejutott... Most aztán szlávok, németek, vallahok és más népek közt az ország lakosságának kisebbik részét alkotják, és évszázadok multán tán már nyelvükkel is alig találkozunk.”

A német filozófusnak, Istennek hála, nem lett igaza; Cs. Szabó László egy nevezetes, az emigrációban szállóigévé vált mondását idézhetem fel: „még vagyunk”. Igen, még vagyunk: Magyarországon, Erdélyben, Felvidéken, Kárpátalján, Vajdaságban, Drávaszögben, Muravidéken, sőt a nyugati világban is. Hogy Kányádi Sándort idézzem: „Szabófalvától San Franciscoig”. Herder nevezetes jóslatának megfogalmazása után, éppen a II. József halálát követő nemzeti újjászületés áramában születtek meg azok a törekvések, amelyek azután három-négy évtizeddel később a magyar történelem egyik legdicőségesebb korszakához: a reformkorhoz vezettek. Majd a XIX. század legnagyobb nemzeti katasztrófája: az 1848–1849-es szabadságharc leverése után lassanként megint magára talált a nemzeti szellem, az újabb nagyszabású erőfeszítés vezetett az 1867-es kiegyezéshez, amely az európai mintájú magyar polgárosodás előtt nyitott utat. Az első világháborús vereség és a trianoni országcsontkítás után, a nemzeti történelem egy mélypontján, a magyarság ismét fel tudta emelni fejét, és az ezerkilencszázharmincas évek egy „második reformkorszakot” nyitottak meg. Az újabb, esztelenül és minden felelősségtudat nélkül megindított háború, az újabb vereség, az 1947-es párizsi békeszerződéssel szentesített „második Trianon”, majd a többévtizedes kommunista uralom (amelyet Erdélyben a nagyromán soviniszta diktatúra még inkább elviselhetetlenné tett) ismét a „herderi jóslat” rémképét idézhette fel, 1956-ban mégis újra magára találhatott a magyar nemzet, és a nyolcvanas évek végén bekövetkezett demokratikus átalakulás megint csak megcáfolta a sötét jövendölést. Mintha az utóbbi kétszáz esztendő magyar történelmére a „herderi jóslattal” szemben kibontakozó küzdelem nyomta volna rá a bélyegét: Erdélyben is.

Most pedig ott állunk, mint mondják, Európa kapujában: Magyarország, a szlovákiai és a szlovéniai magyarság már át is lépte a nevezetes küszöböt, az erdélyi és

a vajdasági magyarság pedig, reményeink szerint, a most következő évtizedben ugyancsak az unió keretei közé kerül. (A legkevésbé kedvező helyzetben a kárpátaljai magyarság található: az ukrán államnak egyelőre nincs semmiféle esélye arra, és újabban szándéka sincs, hogy az unió tagja legyen.) Régi remények válnak valóra ezáltal, az európai integráció világában a magyarság hosszú időre érvényes otthonát keresi.

A közép-európai régió egy részének európai uniós csatlakozása és a térség további országainak várható európai integrációja felvet egy történelmi értelemben jelentékeny kihívást, egyszersmind lehetőséget és feladatot. A magyar kulturális nemzet európai keretekben történő „újraegyesítésére” gondolok. Ez az „újraegyesítés” mint stratégiai kihívás és mint történelmi lehetőség, mint történelmi feladat mostanában rendre megmozgatta szinte valamennyi magyarországi és határokon túli (erdélyi, felvidéki, kárpátaljai, délvidéki) politikai erő és kulturális közösség képzeletét. Lehet, hogy ami 1920-ban Trianonnal és 1947-ben Párizssal elveszett, és ami a második világháború időszakában elért ideiglenes területi revíziókkal eleve nem sikerülhetett, az most más módon, a politikai tér egy másik dimenziójában talán sikerül? Nem az államterület, hanem a kulturális nemzet újraegyesítésére gondolok.

A „kulturális nemzet” fogalmának – szemben a „politikai nemzet” fogalmával – a huszadik század keserves történelme során számunkra, magyarok számára mindig elsőrendű (és trianoni sebeinkre vigaszt kínáló) jelentése-jelentősége volt. Mindkét nemzetfogalomnak körülbelül háromévszázados története van, mindkettő a polgárosuló Európa szellemi műhelyeiben jött létre, s mindkettőnek voltak igen nagy eredményei és igen káros történelmi következményei. A „politikai nemzet” fogalmának bölcséleti és politológiai kidolgozása időrendben megelőzi a „kulturális nemzet” fogalmának elterjedését. A „politikai” nemzetfogalom elsősorban a francia felvilágosodás, a „kulturális” nemzetfogalom elsősorban a német romantika szellemi műhelyeinek terméke volt.

A felvilágosodás filozófusai az „államnemzet”, illetve a „politikai nemzet” ideológiáját hirdették meg, azaz a nemzeti identitást az állampolgárság kritériumával határozták meg, és az erős központi hatalom által akartak a nyelvileg és etnikailag heterogén államalakulatokból egységes „nemzetállamot” és „politikai nemzetet” létrehozni. Terveiket „klasszikus” formában az erőteljesen, esetenként könyörtelenül központosító francia politika hajtotta végre: az a francia állam, amely a XVIII. század elején még lakosságának közel felében nem franciául beszélő etnikai csoportokból állt (bretonokból, occitánokból, provanszálókból), a XIX. század végére már szinte csak a francia etnikumot ismerte (és ismerte el).

A „politikai nemzet” ideológiáját kívánta érvényesíteni az 1867-es kiegyezés utáni magyar politika, amely a történelmi Magyarország valamennyi polgárát (függetlenül attól, hogy milyen nyelven beszéltek) a „magyar politikai nemzet” részének tekintette. Ezzel igen sokat ártott éppen az ország érdekeinek, hiszen a magyarországi románok, szlovákok, szerbek a legkevésbé sem kívántak a „magyar politikai nemzet” tagjai lenni, következésképp mindinkább az ország határain kívül keresték nemzeti jogaik és aspirációik érvényesítésének lehetőségét.

Ugyanezt a politikai gondolkodást érvényesítette és érvényesíti a legtöbb közép- és kelet-európai állam, legerőteljesebben Románia: nemcsak a másfél évtizede elsodort sztálinista-fasiszta rezsimben, hanem már a két világháború közötti korszakban is. Hasonló törekvések figyelhetők meg a függetlenné vált második Szlovák Köztársaságban, amely a maga törvényhozásával, így nyelv-, helységnév- és anyakönyvezési törvényeivel a szlovák nyelvnek kívánt uralkodó pozíciót adni, politikai gyakorlatában pedig időnként még azokat a határokat is túllépi, amelyeket az „állam-nemzeti” és „nemzetállami ideológia” megjelölt.

A „politikai nemzet” koncepciójával szemben állt a német romantikus bölcselek „kultúrnemzet” fogalma. Ez, már a német széttagoltság következtében is, azt hirdette, hogy valamely nemzet összefogó ereje nem a közös állam, hanem a közös nyelv, a közös etnikai és történelmi tudat, a közös kultúra és hagyomány. Ez a felfogás érvényesült több közép-európai ország vagy nemzet esetében, így a XIX. századi lengyel irodalomban, amely a háromfelé szakított lengyel nemzet közös identitását a lengyel kultúrában találta meg. A XIX. században máskülönben is általános jelenségnek számított, hogy a nemzet fogalmát nem a körülhatárolt államterület vagy az intézményes állami szuverenitás, hanem a közös nyelv és kultúra határozta meg. Ebben az értelemben alkottak nemzetet az olaszok és a finnek is.

A magyar politikai gondolkodás Trianon óta a „kulturális nemzet” fogalmi rendjében próbálja meghaladni a nemzeti egységet feldaraboló békeszerződés súlyos következményeit. Ennek a ma egyetlen lehetséges nemzeti stratégiának igen kedvező körülményeket teremthet az európai integráció. Az Európai Unióban érvényesülő új, mondhatnám így is: „posztmodern” gondolkodás és stratégia értelmében ugyanis mindenképpen veszíthet túlhatalmából az az intézményes berendezkedés, amelynek központi kategóriáját az állam, illetve a „nemzetállam” fogalmi köre jelölte meg.

Annak a modern európai politikának, amely a XVIII. században (elsősorban Franciaországban és Angliában) kialakult, valóban az állam fogalma szabta meg a karakterét. A nagy európai nemzetállamok (majd az amerikai államok) polgári modernizációja egybeesett a korábbi feudális jellegű tartományi, regionális hatalmi struktúrák beolvasztásával, az állami intézményrendszer és centralizáció kiépülésével, egyszersmind a középkorban még eleven eszmeként ható európai „keresztény köztársaság”, a „civitas christiana” rendjének felbomlásával. Ennek a keresztény állam-eszmének vagy Európa-eszmének korábban összefogó szerepe volt. (Lásd például a keresztesháborúkat vezérlő ideológiát!) A polgári „nemzetállamok” létrejöttével azonban mind az európai regionalizmus, mind az európai nemzetközösség intézményrendszere és fogalmi köre háttérbe szorult, és szinte minden téren az állami, a nemzetállami szuverenitás érvényesült.

Az előttünk levő európai integráció (amelyben a közép-európai régió nemrég még szovjet szatellit-államai csak első lépéseiket teszik meg) vélhetőleg nagyobb mértékben csökkenteni fogja az államok, a nemzetállamok hatalmi súlyát és kizárólagosságát, és ismét előtérbe helyezi a korábbi történelmi régiókat, illetve az államok fölött elhelyezkedő európai rendet és intézményeket. Egy háromszintű rendszerre gondolok, amelynek középső szintjén a korábbinál jóval kevesebb hatalmi jogosult-

sággal rendelkező állami struktúrák, alsó szintjén a történelmi régiók, felső szintjén az európai integráció intézményei helyezkednek el. Korábban jószerével csak az állami intézményrendszernek volt hatalmi súlya, és ez a hatalom időnként embertelen mértékben nehezedett rá a társadalomra, különösen a nemzeti kisebbségekre és kultúrákra. Az európai integráció keretei között ez az állami intézményrendszer arra kényszerült, hogy jogosítványainak, hatalmának, befolyásának egy tekintélyes részét átadja az unió központi intézményeinek, illetve a regionális intézményeknek.

A magyar nemzeti integráció tekintetében ez a helyzet kifejezetten kedvező lehet, minthogy az európai integrációs rendszer nagymértékben csökkentheti a magyar kisebbségi közösségekre Trianon óta folyamatosan ránehezedő politikai, gazdasági, kulturális – mondjuk ki: asszimilációs – nyomást, másrészt a hagyományos régiók újjáéledése megnövelheti ezeknek a kisebbségi közösségeknek a politikai súlyát, esélyt adhat az önkormányzati rendszer kiépítésére és keretet teremthet a magyar nemzeti integráció számára. Számos nyugat-európai (uniós) példa támaszthatja alá ennek a feltételezésnek a jogosultságát, így a dél-tiroli osztrákok, a finnországi svédek, spanyolországi katalánok, a korzikai olaszok, az angliai walesiek és skótok regionális autonómiájának sikere, vagy azoknak a korábban mindig vitatott és nem egy esetben háborús tűzfészkekké vált tartományoknak, mint amilyen a részben német lakosságú francia Elzász, jelenlegi megnyugtató helyzete. Ezek a területek ma nem a nemzetek közötti konfliktusok, ellenkezőleg a nemzeteket és kultúrákat összekötő hidak és műhelyek szerepét töltik be.

Hasonló szerepe lehet a jövőben olyan magyarok által is lakott régióknak, mint amilyen a Partium és a Székelyföld, a délvidéki Vajdaság, Szlovákia déli peremvidéke vagy Kárpátalja tiszai vidéke. Ezeket a területeket 1918–1920-ban erőszakkal választották le a történelmi magyar állam testéről, és jóllehet az ott élő magyarság a mögöttünk levő több mint nyolc évtized leforgása során igen sokat veszített a maga korábbi etnikai, gazdasági és politikai erejéből, ma sem kívánja felszámolni azokat a kötelekeket, amelyek a magyar „kulturális nemzet” egészéhez kötik. Ezek a régiók az európai integráció körülményei között egyszerre lehetnek a kívánatos magyar nemzeti integráció és az ugyancsak kívánatos közép-európai integráció műhelyei.

A magyar „kulturális nemzet” újjáépülésének ilyen módon igen nagy esélyei vannak az európai integrációban, az Európai Unióban. Az talán a történelem nem egy alkalommal tapasztalható „cselvetésének” következménye, hogy éppen ebben a viszonylag kedvező helyzetben kell rádöbbennünk arra, hogy a „kulturális nemzet” kiteljesedésének adott lehetőségét most egy másik: a kultúra jelen helyzetéből eredő kihívás veszélyezteti. Arra az „akulturációra”, vagyis kulturális leépülésre gondolok, amely széles körben tapasztalható a közép-európai nemrégén felszabadult nemzetek körében.

A magunk mögött hagyott diktatórikus berendezkedésnek igen sok káros és bűnös velejárója volt, azt azonban meg kell állapítanunk, hogy a nagy tömegek kulturális színvonala emelkedett: igen sokan olvastak jó (klasszikus és modern) magyar és világirodalmat, igen sok ember jutott magas színvonalú zenei, színházi és képzőművészeti események körébe. Elég ha csupán a magyarországi könyvkiadás eredmé-

nyeire hivatkozom: a nyolcvanas években kiváló magyar költők művei többezres példányszámban kerültek az olvasóközönség kezébe, a jelenben ez alig néhány száz példányt jelent. Úgy gondolom, bátran meg lehet állapítani, és ezt a statisztikai adatok is alátámasztják, hogy a minőségi kultúra fogyasztása visszaesett. (Ebben a tekintetben a kisebbségi magyar közösségek fogyasztási szokásai jobbak a magyarországiaknál.)

Vajon máris el lehet-e mondani, hogy a magyar nemzeti kultúra éppen akkor kerül válságos helyzetbe, például a tömegkultúrával, a „való világ”-szerű televíziós ocsmányságokkal szemben, midőn a „kulturális nemzet” kereteinek valamelyes helyreállítására európai esély kínálkozik? Világméretű átalakulások között élünk, és kényszerülünk, amennyire lehet, védelmezni hagyományos értékeinket. Ennek az átalakulás-sorozatnak a medrében változik meg a nemzeti kultúra helyzete is, most nem éppen kedvező módon. Mindez azzal a kötelezettséggel jár, hogy azoknak, akiknek kezébe a nemzeti kultúra – a „kulturális nemzet” – sorsa most le van helyezve: politikusokra, írókra, tudósokra, művészekre, pedagógusokra gondolok, nos, ezeknek új és hatékony kulturális stratégiát kellene kialakítaniuk és valóra váltaniuk: alapos tervező munkával és szívós igyekezettel. Máskülönb a magyar „kulturális nemzet” jövője ismét veszélybe kerül.

A magyar nemzeti kultúra: a magyar „magaskultúra” távlatosabb sorsát veszélyeztető tömegkulturális kihívások mellett létezik egy másik, nem kevésbé veszedelmes kihívás is, amely ugyancsak veszélyezteti a magyar nemzeti integrációt, közelebről a magyarországi és az erdélyi magyarságnak a kulturális nemzet keretében történő mindenképpen kívánatos integrációját. Az utóbbi öt-hat esztendő egyik veszedelmes fejleményére: a magyar politikai élet jóformán „törzsi” jellegű szét-hasadására és mindinkább elvadult konfliktusaira gondolok. A politikai küzdelem önmagában a demokratikus berendezkedés természetes következménye, ilyen küzdelmek mindig is voltak, és ma is hozzátartoznak az európai demokratikus politikai kultúrához. Az a gyűlölködéstől fűtött és minden mértéket félresodró pártpolitikai háború, amelyet a mögöttünk álló évtized története és mai tapasztalataink mutatnak azonban már nem a demokratikus politikai küzdelem, hanem valamiféle „harmadik világbeli” (vagy éppen balkáni) „törzsi” háború jegyeit viseli magán.

A közéletet ugyanis mégiscsak a felelősség erkölcsi meggyőződésének és a józan ész kiszámíthatóságának kellene irányítania. Azok a retorikák, amelyeknek neki-szabadult politikusok részéről tanúi vagyunk, vagy azok az elborzasztó parlamenti szcénák, amelyeket a televíziós közvetítések révén tapasztalhatunk, arról győzhetnek meg bennünket, hogy a magyarországi „politikai elit” egy tekintélyes része nem a nemzet egyetemes érdekeinek szolgálatát látja el, hanem a szűkebb pártpolitikai vagy éppen egyéni haszon érvényesítéséért küzd. Ráadásul, és ez a leginkább elkeserítő, a magyarországi politikai megosztásokat és konfliktusokat sikerrel lehetett exportálni az erdélyi, a vajdasági, a kárpátaljai magyar közéletbe is, holott a kisebbségi magyarság belső harcai (budapesti biztatásra kirobbanó belső harcai) ennek a magyarságnak a politikai súlyát és érdekérvényesítő képességét csökkentik, mégpedig igen radikálisan. Vannak jelei annak, hogy a nagyromán sovinizmus milyen elégedettséggel figyeli ezeket a magyar–magyar küzdelmeket.

Erdély, pontosabban az erdélyi magyarság jövője ilyen körülmények között ellentmondások között örölik, ezt a jövőt számos bizonytalansági tényező kíséri. Egyfelől igen öröndetes, hogy az erdélyi magyarság nagyrészt (mert azért nem teljes mértékben) megszabadult a romániai kommunista rendszer nyomásától, amely nemzeti identitásának és kultúrájának végső romlásával fenyegetett, másfelől igen veszedelmes, hogy kiszolgáltatta magát a magyarországi pártpolitikai küzdelmek következményeinek. Az erdélyi magyar politikai kultúrának igen nagy hagyományai vannak (ezekről adott máig klasszikus képet Ady Endre 1905-ben lejegyzett vallomásos írása: az *Ismeretlen Corvin-kódex margójára* című esszé). A kommunista diktatúra, különösen a Ceaușescu nevéhez fűződő eszeveszett zsarnokság jórészt sikerrel rombolta le ennek a politikai kultúrának a hagyományait, az 1989 karácsonján bekövetkezett történelmi átalakulás következtében a régi, nagy tradíciók mindazonáltal új életre keltek. Nos, éppen ezeknek a tradícióknak: a közéleti felelősségtudatnak, a nemzeti közösség érdekében vállalt áldozatos munkának, a politikai ellenfelek megítélésre is kiterjedő toleranciának az értékes tradícióját gyengítheti vagy éppen rombolhatja le a budapesti politikai elit által Erdélybe exportált bizalmatlanság, az értelmes vitára és megegyezéses politizálásra képtelen pártoskodás.

Nekünk, akik Magyarországról figyeljük elkötelezett rokonszenvvel az erdélyi magyarság nehéz önvédő küzdelmeit, és az erdélyi magyaroknak, akiknek ezeket a küzdelmeket végül is meg kell vívniuk, alighanem új nemzeti (és erdélyi) stratégiára van szükségünk. Ennek a stratégiának a fontosabb követelményei már régóta készen vannak, talán három jelszóban lehetne őket összegezni. Ez a három jelszó így hangzik: autonómia, integráció, szolidaritás.

Autonómia: mindenképpen kulturális és – ahol lehetséges, például Székelyföldön – területi autonómia. Nagy tévedés vagy éppen hazugság az a bukaresti kormánykörök által hangoztatott vélemény, miszerint az Európai Unió berendezése nem ismeri a kisebbségi autonómiákat. Ennek éppen az ellenkezője az igaz: a Dél-Tirolban (vagyis Olaszországban) élő osztrákok (németek), a spanyolországi katalánok, a korzikai (vagyis franciaországi) olaszok, a finnországi svédek (és folytathatnám tovább a példák felsorolását) valóságos, működő és az általuk lakott terület igazgatására is kiterjedő autonómiát élveznek.

A második vezérszó az integráció. Románia és vele együtt Erdély, és benne az erdélyi magyarság, a székelyföldi magyarság európai uniós integrációja, amelynek uniós keretekben kell elősegítenie az erdélyi magyarság és általában a Kárpát-medencében kisebbségi sorsban élő magyarság nemzeti integrációját a magyar kulturális nemzet egészen belül, és integrációját – a románokkal együtt – az európai nemzetek együttesében.

Végül harmadik vezérszóként a szolidaritás, amelyet mindenekelőtt Magyarországnak, a magyarországi társadalomnak, a politikai vezető rétegnek, a kulturális intézményrendszernek, az egyházaknak és természetesen a mindenkori magyar kormányknak kell tanúsítania, méghozzá nem az általa kialakított politikai taktika és retorika részeként, hanem őszinte elkötelezettséggel, a kisebbségi helyzetben élő magyarság, az erdélyi magyarság iránt. Ennek az elkötelezett szolidaritásnak az intéz-

ményes következménye ölt alakot abban a támogatási rendszerben, amelynek a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjének részeként kell eszközöket szolgáltatni annak érdekében, hogy az elszakított magyarság megőrizhesse, mi több, gazdagíthassa és fejleszthesse a maga nemzeti intézményrendszerét, nemzeti kultúráját és nemzeti önazonosságát.

Ez az erdélyi magyarság, közös reményeink értelmében, hamarosan az európai integrációban élheti és fejlesztheti a maga életét. Megmaradásának és fejlődésének több felelőse is van: először is felelősséget visel ő maga, neki magának kell, bizony küzdelmes erőfeszítések árán, hatékony önvédelemre berendezkednie és fejlődését megalapoznia. Ha az erdélyi magyarság nem képes vállalni ezt a küzdelmet, akkor valóban nincs jövő. Másodszor: felelősséget kell vállalnia Magyarországnak, minthogy a magyarországi szolidaritás és támogatás nélkül az erdélyi magyarság kiszolgáltatott marad. Harmadszor felelősséget kell vállalnia Európának, az Európai Uniónak, amely a demokratikus jogegyenlőség és jogvédelem egyik legnagyobb történelmi intézményeként jött a világra, s ekként is kell működnie. Az európai nemzetek között természetesen közvetlen felelősséggel tartozik a román állam is, minthogy a román demokrácia, Románia európai integrációja és fejlődése elsőrendűen megköveteli a területén élő nemzeti kisebbségek jogegyenlőségét, az erdélyi magyarság nemzeti autonómiájának létrehozását.

Az erdélyi magyarságnak ki kell követelnie saját vezetőitől a bátor helytállást, a kezdeményezőkézséget, az áldozatos cselekvést, a magyarországi értelmiségnek ki kell követelnie saját politikai intézményeitől a hiteles és hatékony szolidaritást a Kárpát-medencében kisebbségi sorsban élő magyarok iránt, és az egész magyarságnak ki kell követelnie az európai intézményrendszerrel az erdélyi magyarok, a kisebbségi magyarok jogegyenlőségének és öngazgatásának állandó és gyakorlati támogatását. Így együtt: hárman talán orvosolhatjuk valamennyire azokat a történelmi sebeket, amelyek a magyar nemzet testén Trianon (és az egész szörnyű huszadik század) okozott.